

Міністерство освіти і науки України
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

Факультет історії, бізнес-освіти та права
Кафедра історії України та всесвітньої історії

Методичні рекомендації з дисципліни
«МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ»
(для здобувачів вищої освіти галузі знань 03 – Гуманітарні науки,
спеціальності 032 «Історія та археологія»)

Навчально-методичні матеріали дисципліни «Методологічні проблеми історичної науки» укладені відповідно до навчальних планів, які реалізуються в Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка. Вони розроблені з метою оптимізації фахової підготовки аспірантів за спеціальністю «Історія та археологія». Матеріали включають пояснювальну записку, перелік тем лекцій та планів лекційно-семінарських занять, список контрольних запитань та перелік рекомендованої літератури, глосарій. Упорядником враховано вимоги дотримання компетентнісного підходу до формування вмінь і навичок здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти гуманітарної галузі знань 03, спеціальності 032 «Історія та археологія».

Рекомендовано до видання Методичною радою Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 1 від серпня 2024 року).

Рецензенти:

Олександр Ковальков, доктор історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Олег Марченко, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Інна Позднякова, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Упорядник: доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України та всесвітньої історії Олександр Житков.

Методичні рекомендації з дисципліни «Методологічні проблеми історичної науки» (для здобувачів вищої освіти галузі знань 03 – Гуманітарні науки, спеціальності 032 «Історія та археологія». Кропивницький, 2024. 40 с.

Рекомендовано до друку методичною радою Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, протокол №1 від 28 серпня 2024 року.

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	3
ОПИС, МЕТА, ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ. КОМПЕТЕНТНОСТІ. ОЧІКУВАНІ ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ.....	5
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	10
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	14
ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ	15
ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	15
МЕТОДИ НАВЧАННЯ. ВИДИ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ	16
ІНДИВІДУАЛЬНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ	17
МЕТОДИ І ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАННЯ. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ.....	19
ПОЛІТИКА ЩОДО АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ.....	22
ПИТАННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ.....	23
ДЖЕРЕЛА ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ЛІТЕРАТУРА.....	24
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ	26
ГЛОСАРІЙ.....	27

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Методологія історії як дидактична дисципліна та галузь історичної науки пройшла непростий шлях від повного заперечення в офіційній радянській історіографії, яка перебувала під впливом марксистської ідеології, до визнання її як важливого теоретичного чинника пізнання історії. Сучасна методологія є теоретичною дисципліною, яка вивчає технологію наукових досліджень, описує дієвість методів пізнання на кожному з етапів розвитку історичних знань. Її основна місія визначається як «методологічна революція», що, на думку американського методолога й історика науки Т. Куна, є реалізацією можливостей повної або часткової заміни чинної парадигми на нову, цілком несумісну зі старою. Для дослідника, який торує свій шлях в історичну науку, дуже важливо мати тверді знання про методологію та методи історичного дослідження, оскільки формування науково-дослідницької компетентності історика залежить від засвоєння комплексу сучасних знань теоретико-методологічного характеру.

У пропонованому зібранні матеріалів узагальнено досвід викладання освітнього компонента (далі ОК) «Методологічні проблеми історичної науки» Освітньо-наукової програми третього рівня підготовки здобувачів вищої освіти (далі ОНП) «Історія та археологія», яка декілька років реалізується в Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка, співставно з аналізом вагомих здобутків науковців провідних закладів вищої освіти України (далі ЗВО), а також з урахуванням основних напрямків розвитку сучасної вітчизняної та зарубіжної гуманітаристики.

Посібник має структуровану будову. Зокрема, автором репрезентовано всі розділи ОНП, що містять ознайомлюючий матеріал, опис дисципліни, інформаційний блок ОК, опис його структури, навчальну програму, тематику лекцій та семінарсько-практичних занять, методи й засоби діагностики навчання, рекомендовану основну та додаткову літературу і джерела, а також

укладений, відповідно до змістовно-концептуальних складових дисципліни, сучасний логоеум освітньо-навчального компонента.

При створенні навчальної програми курсу «Методологічні проблеми історичної науки» було враховано вже набуті здобувачами третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти загальні та фахові компетентності на етапах засвоєння на бакалаврських та магістерських програм, зокрема, таких як «Історія України», «Всесвітня історія», «Історіографія історії України», «Актуальні проблеми вітчизняної історії», «Соціальна історія».

Робоча програма курсу побудована на принципах логічного поєднання теоретичного циклу та конкретних підходів і принципів відомих як практикоцентризм навчання. Автор спирався на праці відомих українських та зарубіжних учених, які формують міждисциплінарний образ методології історії та визначають методи дослідження історичних проблем.

Методологія історії, на думку фахівців, трансформувалася в наш час у самостійну «пограничну» галузь знань, через яку історія поєднується і взаємодіє з іншими науками [2, 13]. Оскільки основна увага авторів численних праць зосереджувалася на теоретичному визначенні взаємодії об'єкта й суб'єкта в процесі пізнання історії людства, перевага укладачем матеріалів надавалася вивченню тих компонентів методології, дискурс яких сформувався у ХІХ столітті й був реалізований у новітні часи. Зокрема, мовиться про т. зв. «нову історію 1970-х років, витоки якої було закладено засновниками школи «Анналів» М. Блоком, Л. Февром, їхніми ідейними продовжувачами «другого покоління» Ф. Броделем та Л. Лабруссом, а також «нову соціальну історію», структурну антропологію Леві Строса, методології фемінізму, історії повсякдення, регіональної історії та мікроісторичних соціальних процесів, які досліджувалися на матеріалах України і світу.

Курс «Методологічні проблеми історичної науки» репрезентовано в суголоссі викладання із таких освітніми компонентами як «Організація наукового історичного дослідження», «Фаховий історіографічний дискурс» та «Проблеми археології та давньої історії України», що відповідає

міждисциплінарному і практикоорієнтованому змісту освітньо-наукової програми 032 «Історія та археологія», яка реалізується в університеті.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»	Нормативна	
Індивідуальне навчально-дослідне завдання	Спеціальність: 032 «Історія та археологія»	Рік підготовки	
Загальна кількість годин – 90		2-й	
		Семестр	
		3-й	
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних годин – 4; самостійної роботи студента – 4 години.	Освітньо-наукова програма: 032 «Історія та археологія»	Семінарські	
		14 год.	
		Самостійна робота	
	Рівень вищої освіти: третій (освітньо-науковий)	60 год.	
		Вид контролю:	
		Екзамен	

МЕТА, ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ. КОМПЕТЕНТНОСТІ. ОЧІКУВАНІ ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ.

Метою вивчення освітнього компонента «Методологічні проблеми історичної науки» ОНП спеціальності 032 «Історія та археологія» є засвоєння базових принципів і методик сучасного історіописання, осягнення класичних та новітніх (постмодерністських) теорій всесвітньої історії та історії України.

Основні завдання дисципліни: набуття компетенцій, які уможливають осмислення (аналіз) наукових інтерпретацій змістовного наповнення сучасних методологій, методів наукового дослідження; формування умінь та навичок роботи з історіографічними джерелами (оригінали джерел, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених); набуття знань та навичок критичного оцінювання теоретичного багажу, накопиченого в новочасній історичній науці, а також їх раціонального використання здобувачами у власних дослідженнях.

У підсумку вивчення освітнього компонента (ОК) у здобувачів мають бути сформовані такі інтегральні, загальні та фахові *компетентності*:

Інтегральна компетентність формує здатність здобувачів розв'язувати теоретичні й методологічні, зокрема, практично орієнтовані завдання і проблеми в галузі освіти відповідно до потреб індивідуального розвитку особистості; організації власних наукових досліджень.

Загальні компетентності:

ЗК 1. Здатність до критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досліджень, генерування нових ідей під час вирішення дослідницьких і практичних завдань, комплексних та інноваційних проблем.

ЗК 2. Готовність використовувати сучасні методи й технології наукової комунікації українською та іноземними мовами в усній і письмовій формі.

ЗК 3. Здатність створення та інтерпретації нових знань через наукове дослідження або інші передові вчення такої якості, що відповідають вимогам

національного та міжнародного рівнів до діяльності в інтернаціональних дослідницьких групах.

ЗК 4. Здатність до абстрактного та аналітичного мислення і генерування нових ідей (креативність) під час вирішення дослідницьких і практичних завдань, у тому числі й у міждисциплінарних галузях.

ЗК 5. Готовність дотримуватись етичних норм у професійній діяльності.

ЗК 6. Здатність до самоорганізації, планування і розв'язання задач власного професійного й особистого зростання.

ЗК 7. Здатність працювати автономно.

ЗК 8. Здатність знаходити, обробляти та критично аналізувати інформацію з різних джерел.

ЗК 9. Знання і розуміння предметної області та розуміння професії.

ЗК 10. Здатність до фахового спілкування з непрофесіоналом у галузі.

ЗК 11. Здатність до розроблення та управління проектами.

ЗК 12. Здатність адаптуватися та діяти в нових ситуаціях і впоратися з тиском.

Фахові компетентності:

ФК 1. Володіти найбільш передовими, концептуальними та методологічними знаннями за спеціальністю 032 «Історія та археологія», уміння застосовувати їх у власних дослідженнях.

ФК 2. Готовність до міждисциплінарних досліджень та залучення методик інших наук.

ФК 3. Здатність застосовувати уміння критичного аналізу, оцінки і прогнозування нових та складних ситуацій.

ФК 4. Здатність розробляти та реалізовувати власні науково-дослідні проекти, які дозволяють розв'язувати значущі наукові, соціальні, культурні, етичні проблеми й дають можливість переосмислити і створити нове знання.

ФК 5. Здатність до комунікації із широкою науковою спільнотою та громадськістю у своїй та суміжних галузях наукової та професійної діяльності.

ФК 6. Здатність ініціювати наукові проекти в галузі історичної науки та в професійній сфері діяльності, проявляти лідерство та автономність на всіх етапах їх реалізації.

ФК 7. Здатність визначати ступінь об'єктивності фактологічної основи минулих подій у різних видах джерел, встановлювати та оцінювати достовірність та репрезентативність джерельної інформації.

ФК 8. Здатність дотримуватись етичних і моральних норм, а також правил академічної доброчесності в наукових дослідженнях та науково-педагогічній діяльності.

ФК 9. Готовність до професійної діяльності, з урахуванням особливостей фаху історика та актуальних проблем сучасної гуманітаристики.

ФК 10. Здатність до популяризації науково-історичного знання.

Очікувані програмні результати навчання:

ПРН 1. Здатність до пошуку, аналізу та самостійної класифікації сукупності джерел, достатньої для реалізації дисертаційного дослідження.

ПРН 2. Здатність використовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології в процесі пошуку, локалізації, збирання, опрацювання та аналізу історичних та історіографічних джерел.

ПРН 3. Уміння оперувати основними концепціями, теоріями, проблемами філософії й методології науки й застосовувати їх у власних дослідженнях та/або під час науково-педагогічної діяльності.

ПРН 4. Обізнаність та здатність переосмислювати концепції, наявні у фаховому методологічному та історіографічному дискурсі; готовність удосконалювати наявні в межах області дослідження знання.

ПРН 5. Уміння оцінювати ступінь висвітлення основних аспектів наукової проблеми та обґрунтовувати потребу її подальшої розробки.

ПРН 6. Готовність застосовувати основні наукові підходи й методи науково-дослідної діяльності; методи критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досягнень під час розв'язання дослідницьких і практичних завдань, у тому числі й у міждисциплінарних галузях.

ПРН 8. Здатність проєктувати та переконливо представляти групі фахівців проєкт науково-дослідної роботи для розв'язання важливої проблеми в галузі.

ПРН 9. Здатність дотримуватись етики наукових досліджень та принципів академічної доброчесності в наукових дослідженнях та науково-педагогічній діяльності.

ПРН 10. Здатність презентувати результати дослідження у фаховому середовищі (конференції, круглі столи, наукові семінари) та широкому загалу (презентації, науково-популярні заходи та публікації).

ПРН 11. Здатність завершити оригінальне наукове дослідження у вигляді дисертаційної роботи, що ґрунтується на критичному аналізі джерел і синтезі наукових ідей та нових знань, і забезпеченій необхідним науковим апаратом.

ПРН 13. Здатність інтегрувати власні науково-дослідні напрацювання до навчально-методичної роботи.

ПРН 15. Здатність висвітлювати історичні проблеми у формі, доступній для широкої аудиторії різного віку та фаху. Публікувати наукові та науково-популярні тексти у фахових виданнях, ЗМІ, інформаційних ресурсах та ін.

ПРН 16. Уміння користуватися нормативно-правовими і програмно-методичними документами, що визначають роботу в науковій установі та закладі освіти; визначати мету інноваційної діяльності, обґрунтувати необхідні внесення змін і готовність впроваджувати інноваційні прийоми в науково чи навчально-методичну роботу.

ПРН 17. Здатність до саморозвитку та самовдосконалення впродовж життя, відповідальність за навчання інших.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Наукові традиції і тенденції сучасного історіописання.

Традиційна форма історіописання. «Нова історія». Витоки альтернативної історії. Джеймс Гарвей Робінсон, Люсьєн Февр, Марк Блок, Льюїс Нам'єр, Карл Лампрехт, Фернан Бродель. Нові напрямки дослідження соціально-економічної, політичної, культурної історії XIX – XX століття. Проблема джерел і методів наукового історичного дослідження. Кількісні методи, статистика, усні й матеріальні носії інформації. Психоісторія. Нова історія і практична людська діяльність. Передумови появи праць гендерної та жіночої історії. Заморська історія. Мікроісторичні дослідження. Усна історія. Візуальна історія. Історія політичної думки. Історія тіла. Історія довкілля. Історія емоцій. Публічна історія та її роль у пізнанні соціуму і природи.

Тема 2. Сучасні напрямки досліджень історії України.

Незалежність України і відновлення української історичної пам'яті. Створення нових академічних установ, закладів вищої освіти, реорганізація радянських наукових осередків. Кадрове питання, Нова підготовка істориків. Основні теми дослідження історії України 90-х років: «Коротке XX століття», «Ранньомодерний період «козаччини» – як реакція на попередні радянські заборони. Історія «за М. Грушевським». Інтерпретація історії України як «цивілізаційного» пограниччя. Дискусії щодо методології і методів дослідження історії України. Н. Яковенко. Співіснування радянського, нового національного та найновішого способу писання історії. Проблеми й перспективи досліджень із всесвітньої історії. Цивілізаційна модель світової історії. Проблема реалізації постмодерних методологічних підходів. Переважання суспільно-політичних та соціально-економічних тем дослідження. Перспектива в дослідженнях культурної, інтелектуальної історії, історії ідей, рухів, мікроісторії та регіональної історії.

Тема 3. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень.

Витоки жіночої історії 70-80 рр. ХХ ст. Герда Лернер «Нові підходи до вивчення жінок в американській історії» (1969 р.). Жорж Дюбі, Мішель Перро «Історія жінок на Заході» у 5-ти томах. Нові об'єкти досліджень: материнство, аборти, праця, приватне й повсякденне життя, сімейні відносини, напрямки фемінізму, міграції, колоніальні відносини. Крістіна Форє. «Політична та історична енциклопедія жінок» (1997 р.). Ізабель Моран «Жіноча історія Іспанії та Латинської Америки» (4 томи). Нові підходи в дослідженнях. Поняття «гендер». Гендерна історія – соціальна історія стосунків між статями чи культурна історія (яким чином будується культурне знання про різницю між статями). Історія маскулінності. Перегляд історичних подій та феноменів із погляду статі. Інтерсекціональність (перетин) владних відносин. Відгалуження жіночої історіографії: тісний зв'язок між приватним і публічним, гендерні суперечності в історії, дослідження індивідуальних життєвих шляхів (біографії). Наука і техніка: продукування жіночого й чоловічого. Міграція та натуралізація. Гендер і сексуальність. Війни й сексуальне насильство на війні.

Проблема джерельної бази наукових досліджень. Відсутність інформації в традиційних джерелах. Проблема андроцентризму історичних наук – чоловік як точка відліку та мірило культурних цінностей і норм. «Невидимість» жінок в історії. Методи дослідження жіночої історії. Стан дослідження жіночої/гендерної історії в Україні. Історичні погляди дослідниці О. Кісь.

Тема 4. Історія емоцій у сучасній гуманітарній науці.

Традиційна історична наука й емоційні стани. Античні витоки дослідження емоцій. Аристотель. Фулідід. Історіографія ХІХ століття. Ж. Мішле, М. Блок. «Гідравлічна концепція». Н. Еліаса. Й. Гейзінг «Осінь середньовіччя». Л. Февр «Чуттєвість і історія». Дослідження Пітера і Керол

Стернс. Емоціологія. Барбара Розенвайн. Ян Плампер про три етапи становлення історії емоцій.

Методологія і методика вивчення предмета. Особливі техніки дослідження історії емоцій. Емоційні спільноти. Емотиви та емоційні режими. Емоційні практики. Цілі та ключові підходи історичних досліджень у контексті емоцій. Емоції на тлі епох. Емоції і політика.

Тема 5. Культурна антропологія на початку XXI століття.

Культурна антропологія та її синоніми в західноєвропейській науці. Витоки культурної антропології. Античні концепції. Демокрит. Лукрецій Кар. Гіппократ. Публій Корнелій Тацит. Становлення та визначення напрямку досліджень у XIX ст. Франц Боас. Броніслав Малиновський. Джеймс Фрейзер. Едвард Тайлер. Сучасність як предмет антропології. Основні течії. Марк Оже. Антропологія сучасності й пост-сучасності, «нічийні простори». Міжкультурна комунікація. Культурне споживання. Розваги. Медіа й сучасні комунікації. Джек Гуді. Антропологія сім'ї, сексу, харчування. Американська школа культурної антропології. Г. Баррі. М. Бекон. Д. Стюард. Сучасні напрямки: урбаністичний, економічний, політичний, психологічний, прикладна антропологія, антропологія релігії, етноісторія. Культурна антропологія як предмет дослідження в Україні.

Тема 6. Історія тіла: витоки, методологічний та методичний аспекти сучасного дослідження.

Грецька філософія про розум і тіло. Іудейсько-християнська спадщина про тіло. Епоха Просвітництва. Анатомія тіла як медичний і суспільний аспект. Гуморалізм. Період Нової історії. «Анатомування» як літературний і філософський жанр. Д. Донн. В. Гарвей. Тіло як джерело для вивчення суспільних та історичних процесів. М. Дженнер.

Методологія і методи. Нове прочитання історичної інформації. Реєстри хрещення і поховання. Медична статистика лікарень. Фотографічний

матеріал. Тіло як відображення становища людини в різні історичні епохи. Р. Сеннет «Плоть і каміння: тіло і місто у західній цивілізації». Форми тіла. Тіло й гендер.

Тема 7. Історична пам'ять та місця пам'яті.

Джерела й дослідження проблеми.

Поняття: колективна пам'ять, історична пам'ять. Концепція Моріса Альбвакса (Хальбвакса) про колективну пам'ять як запоруку ідентичності суспільства. «Соціальні рамки пам'яті». Ян Ассман. Культурна пам'ять. Канонізація пам'яті, її сакральність. Архетипи пам'яті. П'єр Нора. «Місце пам'яті». Виміри «місць пам'яті»: матеріальний, символічний, функціональний. «Місця пам'яті» як демократизація історії. Особистісний, локальний, регіональний, загальнонаціональний та міждержавний рівні пам'яті. Реалізація концепції П. Нора в Україні.

Тема 8. Нові теоретико-методологічні підходи історичного дослідження в сучасній східноєвропейській історіографії.

Завершення у 90-х роках періоду «офіційної історіографії». Включення «істориків-марксистів» у процес європейських наукових досліджень. Застосування нових методик глобальної та мікроісторії, історії ментальностей. Зосередження уваги на дослідженні східних регіонів Польщі та історії Центрально – Східної Європи в цілому (порубіжжя). В. Вжосек. «Історія-Культура-Метафора», «Про історичне мислення». Історія на перетині науки і мистецтва. Культурне приписування. Історична метафора. Історіографічна метафора. Аспекти історичного мислення: культурний, метафоричний, okazальний. Проблема класичної і некласичної історії науки. Джерела в дослідженнях новітньої історії України в польській історіографії.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви розділів і тем	Кількість годин							
	денна форма				заочна форма			
	усь ого	у тому числі			усь ого	у тому числі		
		л	п	СР		л	п	СР
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Тема 1. Предмет, зміст і завдання навчальної дисципліни. Аналіз основних джерел навчальної дисципліни.	10	2		8				
Тема 2. Нові підходи історіописання у світовій та українській історичній науці.	12	2	2	8				
Тема 3. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень.	12	2	2	8				
Тема 4. Історія емоцій у сучасній гуманітарній науці.	12	2	2	8				
Тема 5. Культурна антропологія на початку ХХІ століття.	12	2	2	8				
Тема 6. Історія тіла: методологічний та методичний аспект дослідження.	12	2	2	8				
Тема 7. Історична пам'ять та місця пам'яті.	12	2	2	8				
Тема 8. Теоретико-методологічні підходи в сучасній польській історичній науці.	8	2	2	4				
Усього годин	90	16	14	60				

ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Предмет, зміст і завдання, аналіз джерел навчальної дисципліни	1
2	Методологічний дискурс сучасної історичної науки	2
3	Основи теорії гендеру в історичній науці	2
4	Історія емоцій: методи дослідження емоційних груп	2
5	Соціокультурна антропологія: поля предметних досліджень	1
6	Тілесність і образ тіла в античній культурі	2
7	Усна історія	2
8	Історія вивчення кордонів і пограниччя	2
9	Теоретико-методологічні аспекти історичного дослідження в польській історіографії	2
	Разом	16

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Жіноча історія у світлі наукових досліджень	2
2	Проблеми дослідження історії емоцій та емоційних спільнот	2
3	Соціокультурний підхід у соціальній історії	2
4	Метод усної історії та усноісторичні дослідження	2
5	Історія вивчення кордонів і пограниччя	4
6	Історія України у світовій історії	2
	Разом	14

МЕТОДИ НАВЧАННЯ. ВИДИ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ

При вивченні дисципліни «Методологічні проблеми історичної науки» основними формами здійснення освітнього процесу було визначено такі:

1. Навчальні (аудиторні заняття): лекції, семінарські заняття, колоквиуми.
2. Самостійна робота студентів (підготовка матеріалів до семінарських занять).
3. Індивідуальна робота студентів: пошук опублікованих джерел та теоретично-наукового матеріалу у фондах наукових бібліотек, мережі Інтернет.
4. Виконання індивідуального навчально-дослідного завдання.
5. Робота в науковій бібліотеці ЦДУ імені В. Винниченка, обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Д. І. Чижевського, мережі Інтернет у період виконання освітньої частини ОНП.
6. Контрольні заходи: виконання тестових та розгорнутих (творчих) завдань за темами ОК.

Види навчальної роботи здобувачів:

- Лекція з використанням структурно-логічних схем, текстів джерел, наочних матеріалів, презентацій;
- Семінарське заняття;
- Реферування теми;
- Колоквиум;
- Консультація;
- Залік.

У процесі вивчення дисципліни застосовуються наступні методи навчання:

За типом пізнавальної діяльності: пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; проблемного викладу; дослідницький; відповідно до логіки пізнання: аналітичний; індуктивний; дедуктивний; системний, порівняльний.

За основними етапами процесу: формування знань; формування умінь і навичок (компетентностей); застосування знань, умінь і навичок; узагальнення; закріплення; перевірка знань;

За системним підходом: стимулювання та мотивація; контроль та самоконтроль здобувачів вищої освіти.

За джерелами знань: словесні – розповідь, пояснення, лекція; наочні – демонстрація, ілюстрація, проектування, комп'ютерна підтримка навчального процесу.

За рівнем самостійної розумової діяльності: проблемний; частково-пошуковий; дослідницький; метод проблемного викладання, інтерактивні методи навчання (робота в малих групах, мозковий штурм, опрацювання дискусійних питань тощо).

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ

1. Особистісний, локальний, регіональний, загальнонаціональний рівні історичної пам'яті.
2. Історія емоцій: теорія і практика наукового дослідження.
3. Культурна антропологія: етапи становлення і розвитку в європейській, американській, українській науці.
4. Історія України в «історії тіла»: антропометричні, антропоскопічні, фізіометричні показники населення України.
5. Культурна антропологія: етапи становлення і розвитку в європейській, американській, українській науці.
6. Сучасна українська новістика та перспективи наукових пошуків.
7. Вітчизняна україністика – становлення та сучасний стан.
8. Українська історіографія – концептуальна історія.
9. Термінологічні проблеми міждисциплінарних наукових досліджень.
10. Новітні студії антикознавства та медієвістики.
11. Концепція «кінця історії» Френсіса Фукуями.
12. Концепція «зіткнення цивілізацій» Самьюеля Хантінгтона.
13. «Осьовий час» Карла Ясперса.
14. Цивілізаційна історія України.
15. Багатоетнічна парадигма висвітлення сучасної історії України.
16. Теорії модернізації: виникнення, розвиток, сучасний стан.
17. Студії актуальної проблематики із всесвітньої історії в українській історичній науці.
18. Зарубіжна україністика.
19. Поняття про синкретичність теоретико-методологічної бази сучасної історичної науки.
20. Місце України в сучасних історичних концепціях.
21. Американські та британські електронні архівні бази даних як джерельні бази з історії України.

22. Дослідницькі центри україніки в Німеччині, США, Канаді, інших країнах.
23. Новітні студії антикознавства та медієвістики в Україні та зарубіжній історичній науці.
24. Проблеми мікроісторичних досліджень у сучасному історіографічному дискурсі.
25. Термінологічні й методологічні проблеми історичної науки.
26. Нова соціальна історія.
27. Проблеми новітньої соціальної історії в українській історіографії.
28. Регіональна історія в Україні.
29. Покоління українських істориків XIX – XX ст. як методологічний діалог.
30. Історик і влада: українська версія.
31. Місце мікроісторії в історичному дослідженні.
32. Наукові центри дослідження історії в Україні.
33. Історія України в зарубіжних дослідницьких центрах та наукових проєктах XXI століття.

МЕТОДИ І ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАННЯ

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ

Оцінювання якості здобутих знань здобувачами вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня в умовах організації освітнього процесу за кредитно-трансферною накопичувальною системою здійснюється шляхом поточного, підсумкового (семестрового) контролю результатів екзаменів та іспитів за 100-бальною шкалою оцінювання ЄКТС. Контроль здійснюється із дотриманням вимог об'єктивності, індивідуального підходу, систематичності й системності, всебічності та професійної спрямованості навчання.

Використані методи усного, письмового контролю сприяють підвищенню мотивації здобувачів вищої освіти до формування компетенцій, зокрема, фахівців-істориків до активної навчально-пізнавальної та наукової діяльності. Відповідно до специфіки фахової підготовки зі спеціальності 032 «Історія та археологія» перевага надається усному, письмовому, тестовому контролю: опитуванню, тестуванню, оцінці самостійної роботи, участі в дискусіях, самооцінюванню, оцінюванню виконання індивідуальних науково-дослідницьких завдань (ІНДЗ).

Поточний контроль – це оцінювання навчальних досягнень здобувачів (рівень набутих теоретичних знань та практичні навички з усіх тем) під час проведення аудиторних занять, організації самостійної роботи, на консультаціях (під час відпрацювання пропущених занять чи за бажанням підвищити попереднє оцінювання) та активності студента на занятті.

Поточний контроль реалізується у формі опитування, виступів на семінарських заняттях, експрес-контролю, контролю засвоєння навчального матеріалу, запланованого на самостійне опрацювання студентом тощо.

Форми участі здобувачів у навчальному процесі, які підлягають поточному контролю наступні:

- виступ з основного питання, усна доповідь;
- доповнення, запитання до виступу, рецензія на виступ;
- участь у дискусіях, інтерактивних формах організації заняття;

- аналіз джерельної та монографічної літератури;
- письмові завдання (тестові, контрольні, творчі роботи, реферати тощо);
- самостійне опрацювання тем, підготовка тез виступів, конспектів, навчальних, наукових текстів;
- систематичність роботи на семінарських заняттях;
- активність під час обговорення питань.

Критеріями оцінки є:

1. Усні відповіді: повнота розкриття питання; логіка викладання, цілісність, системність відповіді, культура мови; самостійність суджень студента і творчість мислення, його теоретичний рівень; емоційність та переконаність; використання основної та додаткової літератури; аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки.

2. Виконання письмових завдань: повнота розкриття питання; цілісність, системність, логічність, уміння формулювати висновки; акуратність оформлення письмової роботи.

Максимальний бал за виступ із питань певної теми на *семінарському занятті складає 5 балів. Сума в 5 балів* ставиться, коли здобувач повністю засвоїв теоретичний матеріал, логічно викладає його, пов'язуючи із вивченим раніше, бачить міжпредметні зв'язки, наводить аргументи, робить посилання на літературу. Обов'язковим є ознайомлення з додатковою літературою, її опрацювання і використання під час розкриття питання. Здобувач повинен вміти робити висновки, висловлювати гіпотези, дискутувати.

4 бали ставиться, коли здобувач засвоїв теоретичний матеріал, вільно викладає його, наводить приклади, однак допускає незначні проблеми з усвідомлення зв'язків, коментарями теоретичного матеріалу, а саме – не завжди дотримується логіки викладу, припускається незначних помилок чи неточностей.

3 бали ставиться здобувачеві, який засвоїв матеріал на рівні переказування, відтворює вивчене не завжди логічно, припускається помилок.

2 бали одержує здобувач, який невпевнено переказує матеріал, не завжди вправно ілюструє його зміст, потребує допомоги, припускається помилок.

1 бал одержує здобувач, який має лише приблизне уявлення про зміст питання, що розглядається на занятті, може сказати свою думку по суті проблеми, яка обговорюється, назвати деякі види джерел або наукових праць.

Якщо здобувач жодного разу не відповідав на семінарських заняттях, матиме за відповідний поточний контроль 0 балів. Здобувач, який не з'являвся на заняття (з поважних причин, підтверджених документально), а, отже, не мав поточних оцінок, має право повторно пройти поточний контроль під час консультацій. На консультаціях він може відпрацювати пропущені семінарські заняття, захистити реферати, а також ліквідувати заборгованості з усіх видів навчальної роботи.

Схема нарахування балів, які отримують студенти

Семінарські заняття (СЗ)							ІНДЗ (самостійна робота)						Іспит
СЗ 1	СЗ 2	СЗ 3	СЗ 4	СЗ 5	СЗ 6	СЗ 7	Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5		
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	60	40

Семінарські заняття – 14 годин, оцінюються в 35 балів.

ІНДЗ – 5 тем, оцінюється у 25 балів. Екзамен оцінюється в 40 балів

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	для заліку
90-100	відмінно	зараховано
82-89	добре	
74-81		
64-73	задовільно	
60-63		
35-59	незадовільно	незараховано
1-34	незадовільно	незараховано

ПОЛІТИКА ЩОДО АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Політика щодо академічної доброчесності формується на основі дотримання принципів академічної доброчесності відповідно до Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про авторське право і суміжні права», «Про видавничу справу», з урахуванням норм Положення «Про академічну свободу та академічну доброчесність в Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка» (затверджене вченою радою, протокол №2 від 30.09.2019; №10 від 07.02.2022).

Умови дотримання етики наукових досліджень та принципів академічної доброчесності в наукових дослідженнях та науково-педагогічній діяльності прописані в освітній програмі. Питання моральних критеріїв діяльності наукового працівника розглядаються в процесі вивчення нормативних дисциплін «Філософія та методологія науки» та «Організація наукового історичного дослідження». Свідченням системності заходів, які пропагують академічну доброчесність, є організація просвітницької кампанії на факультеті історії, бізнес-освіти та права до Міжнародного дня інтелектуальної власності. Питання адміністративної доброчесності обговорюються під час проведення заходів щодо запобігання проявам корупції у ЗВО на засіданнях членів кафедри історії України та всесвітньої історії та здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти.

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Методологія історичної науки у світлі міждисциплінарних вимірів.
2. Проблемно-хронологічний зміст курсу.
2. Нова соціальна історія у світлі української наукової парадигми.
3. Зміст поняття «модерна історія».
4. Основні підходи до періодизації історії в різні епохи.
5. Проблема часу в історії. Методика визначення хронологічних меж дослідження.
6. Концептуальна історія. Основні поняття та терміни.
7. Поняття синкретичності методологічної бази історичної науки.
8. Групи історичних джерел та наукової літератури за походженням і характером.
9. Поняття «культура» й «цивілізація» в сучасній історичній науці.
10. Концепція «зіткнення цивілізацій» Самюеля Хантінгтона.
11. Концепція «кінця історії» Френсіса Фукуями.
12. Концепція «осьового часу» Карла Ясперса.
13. «Росія і Європа» М. Я. Данілевського як основоположна праця про «європейський» Схід і «азійський» Захід.
14. Сучасна українська новістика та перспективи наукових пошуків.
15. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень.
16. Історія емоцій у сучасній гуманітарній науці.
17. Культурна антропологія на початку ХХІ століття.
18. Історія тіла: методологічний та естетичний аспекти дослідження.
19. Історична пам'ять та місця пам'яті.
20. Публічна історія: проблема джерел та методології дослідження.
21. Проблеми розвитку сучасної регіоналістики.
22. Місце України в історичних концепціях
23. Іноземні писемні джерела про нову й новітню історію України.
24. Російські історичні архіви як джерельна база з української історії.
25. Американські та британські архівні бази даних з історії України.
26. Корпус українських наративних джерел із всесвітньої історії.
27. Українські історичні архіви як джерельні бази з всесвітньої історії.
28. Розвиток українознавства: формування науки.
29. Розвиток українознавства за кордоном. Дослідницькі центри україніки в Німеччині, США, Канаді та інших країнах.
30. Міжнародна асоціація україністів.
31. Метод усної історії та усноісторичні дослідження.
32. Популяризація знань як засіб у війнах за історичну пам'ять.

ДЖЕРЕЛА ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ЛІТЕРАТУРА

Берека В. Новітні підходи в методології та методиці викладання історії в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*: Серія «Історія». 2017. Вип. 12. С. 134–139.

Берк П. Нові перспективи історіописання. Київ: Ніка-Центр, 2010. 638 с.

Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: підручник Київ: АБУ, 2002. 480 с.

Блок А. Апологія історія, або Ремесло історика. Київ: Laurus, 2018. 144 с.

Бобилев В. П. Методологія та організація наукових досліджень: підручник. Дніпро: ІМА-пресс, 2014. 644 с.

Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. Луцьк, Видавництво Волинського нац. ун-ту, 2011. 196 с.

Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: Навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Дослідження з проблем всесвітньої історії як важливий фактор розвитку вітчизняної історичної науки. *Український історичний журнал*. 2017. № 6. С. 163–175.

Вжосек В. Історія-Культура-Метафора. Про історичне мислення. Київ: Ніка-Центр, 2012. 296 с.

Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. Цивілізаційна історія України. Київ: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. 632 с.

Гоцуляк В. В. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни. Навчальний посібник. Черкаси: видавець Третяков О. М., 2016. 732 с.

Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ: Ніка-Центр, 2012. 264 с.

Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. 96 с.

Зашкільняк Л. О. Виклики сучасної історіографії: світовий та український контексти. Україна модерна. 2005. Ч.9. С.7-14.

Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. Львів: ПАІС, 2007. 312 с.

Калакура Я. С. Українознавче дослідження: теорія та методологія. Тернопіль: Джура, 2012. 292 с.

Калакура Я. С. Методологія історіографічного дослідження: наук.-метод. посіб. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. 319 с.

Козеллек Р. Минуле майбутнє: про семантику історичного часу. Київ: Дух і літера, 2005. 380 с.

Козеллек Р. Часові пласти. Київ: Дух і Літера, 2006. 429 с.

Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: ІУ НАН України, 2013. 565 с.

Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії. Київ: Основи, 1996. 613 с.

Конверський А. Є. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ-ри, 2010. 352 с.

Космина В. Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу [монографія]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 310 с.

Крушельницька О. В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2009. 206 с.

Матях В. М. Сучасна українська новістика та перспективи наукових пошуків. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 150–164.

Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921–1928 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 827 с.

Нора П. Історія як захист від політики. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/117-pier-nora-istoriia-iak-zakhyst-vid-polityky>

Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Репи. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. 272 с.

Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства. Київ: Либідь, 1996. 358 с.

Поппер К. Злиденність історизму. Київ: Абрис, 1994. 192 с.

Рікер П. Історія та істина. Київ: Університетське вид-во «Пульсари», 2001. 396 с.

Тойнбі А. Дослідження історії. Т. 1–2. Київ: Основи, 1995. Т.1. 615 с.; Т.2. 401 с.

Томсон А. Чотири зміни парадигм в усній історії. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Szikz/2008_11_12/02_Thomson.pdf

Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. Київ: «К. І. С.», 2012. 400 с.

У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. зб. наук. ст. / за ред. Г.Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків: ПП «Торгсін Плюс», 2010. 248 с.

Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 376 с.

Ясперс К. Сенс і призначення історії. Київ: Політвидав України, 1991. 528 с.

Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): У 2 ч. Київ: Інститут історії України, 2014. Ч.1. 587 с. Ч.2. 650 с.

Alexievich S., *Secondhand Time: The Last of The Soviets*. New-York: Random House, 2017. 496 s.

Burke P., *Social History of Knowledge: from Gutenberg to Diderot*. 2013: Oxford, 268 s.

Michael Salewski. Methodical Problems of Historical Science. URL: http://www.pdcnet.org/collection/hol?id=philhist_1976_9_2_0240_0240&file_type=pdf

Sarti R., Europe at Home: Family and Material Culture, 1500-1800. New Haven : Yale University Press, 2004. 384 p.

Freeman Edward Augustus. Methods of historical study (1886). London: Macmillan and co, 2019. 357 p.

Fukuyama Francis. The End of History and the Last Man. London: Penguin, 2012. 448 p.

Ritchie D., Doing Oral History: The Practical Guide. Oxford : Oxford University Press, 2014. 368 p.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Американська історична асоціація (США): <https://www.historians.org>
2. Британське королівське історичне товариство: <https://royalhistsoc.org>
3. The Center for Theoretical Problems in the Historical Sciences: <http://www.hist.msu.ru/English/Labs/centheo.htm>
4. Міжнародний центр перспективних досліджень: <http://www.icps.kiev.ua/ukr/activity.html>
5. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua
6. Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»: <https://ivinas.gov.ua/>
7. Електронна бібліотека (Україна): www.lib.com.ua/
8. Інститут історії України НАН України: www.history.org.ua/
9. Міжнародний комітет історичних наук: www.cish.org/
10. Національна історична бібліотека України: <https://nibu.kyiv.ua/>
11. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського (м. Кропивницький): <https://library.kr.ua/>
12. Організація американських істориків: <https://www.oah.org>
13. Польське історичне товариство: <http://www.pth.net.pl>
14. Читиво – вільна онлайн-бібліотека україномовної літератури: <https://chtyvo.org.ua/>
15. ACLS History E-Books Project (США): www.historyebos.org/
16. Hartford Web Publishing (США): www.hatforf.hwp.com/

ГЛОСАРІЙ

А *Альтернативність в історичному процесі* (фр. alternative, з лат.

alter – один із двох, вибір). Альтернативність в історичному процесі розглядається або аналогічно, або гносеологічно.

Аномалія (грец.). Відхилення від норми, загальної закономірності, неправильність. Аномалія (у науці) – пізнавальна ситуація, при якій результати спостережень і експериментів (факти з нових джерел) суперечать загальноприйнятим теоретичним уявленням чи пророкуванням, зробленим на основі таких уявлень. Аномалія виявляється тільки на тлі парадигми. Чим більш розвинена парадигма, тим більш чутливим індикатором виступає вона для виявлення аномалії, і тим самим призводить до змін у самій парадигмі.

Архетип. Праобраз, ідея, одвічні психічні структури, образи, мотиви. Великий текст історика – один із можливих рівнів побудови об'єкта історіографічного дослідження з наявних залишків (продуктів) досліджуваного історіографом фрагмента минулої дійсності – поряд із конкретним текстом, що має відношення до наукового чи будь-якого іншого освоєння суспільством свого минулого, та різними формами й рівнями історичного дискурсу (школа, течія, напрямок тощо) і соціокультурного контексту як метадискурсу щодо історичного дискурсу.

Б *Бінарний*. Подвійний, такий, що складається із двох компонентів.

В *Великий текст історика*. Великий текст можна розуміти як сукупність створених істориком текстів (не тільки власне історичних), його письмову спадщину. Великий текст історика може бути названий одним із рівнів самоорганізації історіописання-письма як цілого, автономного по відношенню до позаписьмової дійсності (як до описуваного, а не контексту породження опису). Тексти, письмо є моделювання автором, а також істориком певних можливих світів, місце прояву його влади над дійсністю

(усвідомлюваної чи неусвідомлюваної); пізнання шляхів такого моделювання та факторів, що впливають на нього, має істотне значення для саморефлексії історичної науки.

Взірець (культурний). Із 1930-х років культурні взірці розглядаються як матеріальні предмети, правові та буденні нормативи поведінки людей, жанри та стилі художньої творчості, форми економічних, політичних і релігійних відносин тощо. На вищих рівнях культурної активності, у сфері зародження нових форм і стилістичних цінностей філософського, релігійного та художнього характеру виникають особливі, унікальні взірці культури, що перетворюються на універсальні, фундаментальні еталони, на основі яких надалі оновлюється і розвивається культура.

Внутрішня та зовнішня історія науки. Виокремлюються в залежності від поглядів на характер та основні чинники розвитку науки. Від 1930-х років історики науки почали виокремлювати внутрішню (когнітивну) та зовнішню (соціальну) історію науки. При цьому мова здебільшого йшла про чинники розвитку науки. Відповідно, прибічники надання переваги когнітивним факторам отримали назву «інтерналісти», соціальним факторам – «екстерналісти».

Г **Гендерна історія (англ. gender – рід).** Наукова дисципліна, центральним предметом вивчення якої є історія взаємодії чоловічого та жіночого досвіду в минулому як одного з найважливіших аспектів соціальної організації, його впливу на формування соціальної дійсності і її змін у просторі та часі. Гендерна історія своєю появою завдячує інтенсивному розвитку феміністичних досліджень. У 1970-ті роки у Європі виникли наукові центри, головним об'єктом досліджень яких була жінка в сім'ї і на виробництві, в освіті, науці й політиці, у літературі й мистецтві. Так з'явилася нова наукова дисципліна «Історія жінок» (women's studies).

Д Деконструкція. Термін появився як визначення філософської позиції французького філософа Ж. Дерріда, що склалася в 1960-ті роки під впливом М. Хайдеггера; але сучасна деконструкція – це сукупність різних стратегій і практик у гуманітаристиці, перш за все, у філософії та філології і на їх стижах, а також стратегій і практик роботи з текстом, у тому числі з культурною традицією, минулим тощо, як текстами. Метод деконструктивістської стратегії можна коротко окреслити як руйнування центрації – але з наступним відновленням структури, вільної від центрації. Сучасні деконструктивістські стратегії можуть застосовуватися до найрізноманітніших структур, текстів у найрізноманітніших формах; їхнє застосування в різних сферах складає цілий рух у сучасній гуманітаристиці.

Детермінізм – філософський постулат, у якому стверджується думка про причинну зумовленість усіх явищ природи, суспільства й мислення.

Дискурс. Походить від фр. discours (англ. discourse). Означає міркування, мовлення, виступ. Поняття спочатку використовувалося лінгвістами як синонім терміну «текст». У зв'язку із так званним «лінгвістичним поворотом» у гуманітарних науках, що відбувся в першій третині – середині двадцятого століття, вийшло далеко за межі вузьколінгвістичної сфери.

Сучасне потрактування дискурсу визначається як сукупність висловлень, що породжуються, розподіляються, співвідносяться, наділяють значеннями, моделюють зовнішню стосовно них реальність за визначеними правилами. Ці правила виходять із домінуючого в тій або іншій соціокультурній традиції типу раціональності. Кожен дискурс – насамперед процес зі своєю внутрішньою саморегуляцією і еволюцією, це подія, а не просто система означування.

Дисциплінарна матриця (англ. disciplinary matrix). Поняття, яке використовується в наукознавстві та служить основою при структурному аналізі розвитку та стану історіографії. Визначення запропонував Т. Кун.

Дисциплінарна матриця, за Т. Куном, має таке визначення: «дисциплінарна – тому, що вона враховує приналежність учених-дослідників до певної дисципліни, матриця – тому, що вона складена з упорядкованих елементів різного роду, кожен із них потребує в подальшому специфікації».

У сучасній німецькій історіографії використовується схема дисциплінарної матриці історичної науки, розробленої Й. Рюзенем, яка походить від ідей Т. Куна. Модель дисциплінарної матриці, за Й. Рюзенем, охоплює всі головні категорії історичного пізнання, виходячи з «принципів історичних понять», у їхньому систематичному зв'язку.

Дисциплінарний масив публікацій. Поняття, прийняте в науковому середовищі для відображення сутності наукової дисципліни та окремих її явищ і процесів через емпіричні відомості, отримані з різноманітних наукових публікацій. Використовується, як правило, у методології, історії науки, наукознавстві, філософії, логіці, історіографії тощо.

Е *Екстраординарні дослідження.* Виняткові дослідження, відмінні від загальноприйнятих, сталих. Екстраординарні дослідження пов'язані з прогресивним результатом вирішенням наукових проблем. Такі дослідження протистоять практиці нормальної науки. Екстраординарними дослідженнями вважаються тоді, коли професійна група в період обговорення парадигми робить висновок про необхідність її зміни й починає новий науковий пошук. При цьому зміна парадигми розглядається науковою групою як прогрес у науковому пізнанні. Наукова група являє собою ефективний інструмент для максимального зростання кількості проблем, які можуть бути вирішеними завдяки зміні парадигми і збільшенню точності їх вирішення. Екстраординарні дослідження характерні для періоду наукових революцій і є їхнім результатом. На цьому етапі розвитку науки стара парадигма замінюється цілком чи частково новою парадигмою, яка не може поєднуватися зі старою.

Епістемологія – філософсько-методологічна дисципліна, яка досліджує знання як таке, його будову, структуру, функціонування і розвиток. Термін запроваджений та активно застосовувався в англо-американській філософії ХХ століття. Ототожнюється з теорією пізнання («гносеологія»).

Інституціоналізація – це категорія, яка із 60-х років ХХ століття увійшла в західну соціологію, а з 80-х років закріпилася у вітчизняному наукознавстві. Під інституціоналізацією традиційно розуміють процес розвитку науки як соціального інституту.

Інтелектуальна історія – поняття, що використовується для позначення історичної субдисципліни (аналогічній політичній чи економічній історії), яка вивчає історичні аспекти всіх видів творчої діяльності людини.

Інтерпретація від (лат. Interpretatio – тлумачення, пояснення). Когнітивна процедура встановлення змісту понять чи значень елементів формалізму через їхні аплікації на ту чи іншу предметну сферу, а також як результат зазначеної процедури. Проблема інтерпретації є однією із фундаментальних проблем гносеології, логіки, методології науки, історії, методології історії, філософії, мови, семіотики, теорії комунікацій та ін.

Історична антропологія – один із провідних напрямків історичної науки ХХ століття, що набув, приблизно із середини 60-х років, дисциплінарних рис. Наявність ключового терміну «антропологія», у зв'язку зі сталою традицією його вживання як окремої науки, створює ситуацію надлишкової полісемантичності в розумінні предметного змісту історичної антропології.

Так званий «антропологічний поворот», що відбувся у філософській думці перших десятиліть ХХ століття, сприяв поширенню терміну на різні галузі соціально-гуманітарного пізнання, у тому числі й на історичну науку. Велике значення в засвоєнні істориками не тільки термінології, а й досвіду

традиційних антропологів мала праця французького антрополога, етнографа соціолога й культуролога К. Леві-Строса «Структурна антропологія» (1958).

Історична думка – це історично обумовлене поняття, що включає в себе сукупність умовиводів, переконань, систему суджень про суспільний розвиток, а також узагальнене відображення історичної дійсності. Історична думка може бути обумовленою світоглядом, ідеологією або політикою.

Історична пам'ять – одна з базових категорій історичної науки. Пам'ять є однією з властивостей нервової системи людини, тому, поперед усе, вона досліджується психологією. У загальному вигляді пам'ять можна охарактеризувати як здатність людської свідомості відтворювати минуле. Історична пам'ять виступає однією зі складових суспільної свідомості. В основі історичної пам'яті лежить закріплення індивідом знань про минуле.

Історична психологія – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає психологічний склад окремих історичних епох, а також змін психіки й особистості людини в культурному макрочасі. Поняття історичної психології можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. Історичною психологією в широкому розумінні є підхід, при якому психіка й особистість розглядаються у вимірах часу. Такий підхід характерний для соціально-гуманітарних дисциплін. Історична психологія у вузькому (спеціальному) розумінні виникає з намагання підвести під ці спостереження єдиний метод, відокремити наукові висновки від художнього вимислу. Історична психологія як результат взаємодії історичної та психологічної наук з'явилася в другій половині XIX століття.

Історична регіоналістика – міждисциплінарний науковий напрям, що вивчає процеси життєдіяльності людських спільнот і комунікативних зв'язків у територіальній площині, у межах тих регіонів, що історично склалися; аналізує взаємодію географічних чинників, економічних, демографічних, екологічних, соціокультурних процесів у регіональному вимірі. Напрямок досліджень існує в історичному полі України близько двох століть.

Історичний синтез – спосіб наукового мислення з метою поєднання фактів, подій та явищ у певну науково-логічну систему вивчення спільних і відмінних складових пізнання історичного процесу в їхній нерозривності.

Історіографічна ситуація – стан історіографічного процесу в його конкретному просторово-часовому вимірі. Історіографічна ситуація відбиває властиві даному історичному моменту прикмети історичного пізнання. Якщо категорія «історіографічний процес» характеризує історичне пізнання з позицій динаміки та цілісності, то категорія «історіографічна ситуація», навпаки, – з позицій статичності процесів пізнання на певному відрізку часу.

Кліометрія, кліометрика (грецьк. Кліо – муза історії, metreo – вимірюю). Спеціальна історична дисципліна, яка розробляє і застосовує економічну теорію, а також кількісні та математичні методи для описування та пояснення історичних процесів у сфері соціально-економічного розвитку. Назві «кліометрика» передували і тривалий час використовувалися поняття «історична економіка», «економіка історії», «економетрична історія» і, зрештою, «нова економічна історія».

Когерентність – властивість напрямку досліджень зберігати свої характеристики.

Концепція (лат. сопсертіо) – система доказів певного положення, провідний задум, певний спосіб розуміння, трактування будь-якого явища. В історичному дослідженні термін «концепція» використовується також для позначення сукупності історіографічних фактів.

Криза науки – ситуація, коли в науковій спільноті настає момент незадоволення результатом усієї попередньої наукової діяльності, трапляються суттєві зміни в структурі наукового знання, ставляться під сумнів наукові методи та теорії. Криза науки один з етапів у науковому пізнанні. Він є закономірністю в розвитку науки та несе в собі певні функції: як позитивні, так і негативні. Негативний характер має функція, що руйнує всю систему старих теорій, понять і законів. Незважаючи на радикальні,

часом навіть грубі зміни, ця функція дуже важлива, оскільки дає передумови для виникнення нових поглядів, перебудови способу наукового мислення. Після цього, як правило, має місце нова, позитивна функція. Створюється та обґрунтовується система нових понять і теорій, відбуваються зміни в підходах учених до досліджуваних проблем. Старі парадигми змінюються новими.

Культурна історія – поняття, що використовується для позначення історичної субдисципліни, яка вивчає історію культури в широкому розумінні цього слова, а також як поняття, що фіксує напрям у розвитку історичної науки, для представників якого характерне дослідження історії людства в «культурному вимірі». «Культурні дослідження» набули неабиякого розповсюдження в добу постмодернізму.

М **Метаісторія** є аналогом таких термінів як «метасеміотика», «метамова». Термін «метатеорія» застосовується в теорії історії, історіографії, наукознавстві. Як засіб визначення форм і засобів говоріння про минуле метаісторія має теоретичний та історіографічний аспекти. Історіографічні дослідження «метаісторичного характеру», тобто теоретично навантажені (орієнтовані), зазвичай призначені не лише для дослідження історії розвитку відповідних аспектів історіописання, а і для участі в сучасних їм дискусіях із важливих проблем історичного знання.

Мікроісторія. Зміст мікроісторичного дослідження можна порівняти з «історією, побаченою знизу». Тобто, коли якийсь епізод або, як кажуть представники цього напрямку, казус, проектується на весь історико-культурний контекст. Мікроаналіз містить ряд процедур і для аналізу самого соціального контексту. Ці процедури передбачають реконструкцію кола спілкування і сіток взаємовідносин, а також вияв індивідуальних чи колективних уподобань людей (Е. Гренді). Серед найбільш відомих представників цього напрямку слід назвати Джованні Леві, Карло Гінзбурга, Карло Поні, Едуарда Гренді та ін.

Методологія історії – сукупність основних законів, категорій, принципів, яка визначає напрям наукового пізнання історичного процесу.

Модернізм – вживається в різних дисциплінарних вимірах: а/ історико-філософському – розуміється некласичний стиль (тип) філософського мислення.; б/ історико-культурному – певний і водночас умовний період в історії культури в її європейсько (західно) орієнтованому вимірі (кінець ХІХ – середина ХХ століття); в/ історико-науковому – нестале поняття, що вписується в хронологічні межі історико-філософського й історико-культурних дискурсів і відповідає термінам «некласична», «посткласична» наука. Базується на методологічному плюралізмі та релятивістському розумінні наукової картини світу, множині логік. Найбільш відповідними принципам модернізму в науці є філософія науки на парадигмальних засадах логічного позитивізму. У сфері історичної науки початок модернізму можна датувати із часів так званої кризи історичної науки (кінець ХІХ – початок ХХ століття), за верхню хронологічну межу якого прийнято вважати початок розповсюдження в 60–70-х роках ХХ століття ідей постструктуралізму. Загальною рисою всіх варіантів модернізму в історичній науці слід визнати антропологізм (антропологічний поворот). Поняття модернізму в науці набуло особливого значення у зв'язку з уведенням у лексико-науковий обіг, власне, самого терміну «постмодернізм».

Н Наратив (лат. *narrare* – розповідати, пояснювати). Багатоаспектне поняття, яке увійшло в науковий вжиток і привернуло увагу істориків у зв'язку з розвитком структуралістської, а потім постструктуралістської методології та їх впливом на історичну науку. Досить просте базисне визначення наративу дав Дж. Пріне у своєму «Словнику наратології». На його думку, наратив є відповідник терміну виклад (як продукт і процес, об'єкт і акт, структура і структуризація однієї або більшої кількості реальних або уявних подій, що повідомляються одним, двома або кількома (більш-менш очевидними) оповідачами одному, або кільком (очевидним) адресатам.

Наукова революція. Назва для позначення докорінних змін у науці. Основи розуміння цього поняття були закладені Т. Куном у його книзі «Структура наукових революцій», де відображені основні моменти його філософсько-соціологічної концепції розвитку науки. Поняття наукової революції виступало не стільки як логіко-теоретичне, скільки як соціально-психологічне чи соціологічне, оскільки передбачало відмову наукової спільноти від «освяченої століттями» наукової теорії на користь іншої теорії, несумісної з попередньою. Наукові революції подібні політичним і являють собою, по суті, конфлікт. Панує думка, що кожна нова теорія є тим більше науковою, чим швидше вона може бути сфальсифікована, спростована; чим частіше трапляються такі спростування, тим про більш успішний розвиток науки, у ході наукової парадигми, можна говорити.

О Образ науки – комплекс уявлень конкретного соціуму про предмет, методи, функції науки, її місце серед інших соціальних і культурних інститутів. На сучасному етапі в суспільстві та науковій спільноті співіснують образи науки творчої та науки руйнівної.

П Парадигма – (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок). В одному із поширених варіантів потрактування це концептуальна схема, або модель постановки проблем та способів їх вирішення, яка панує впродовж певного тривалого історичного періоду розвитку науки. Термін був уведений у науковий обіг відомим американським філософом і дослідником науки Т. Куном у книзі «Структура наукових революцій» (1962).

Психобіографія – один із напрямів проведення дослідження життя, який спирається на експліцитне використання формальних психологічних теорій при інтерпретації індивідуального життя (W. McKinley Runyan, W.T. Schultz). Виступаючи різновидом гібрида *par excellence* (англ., головним чином, авт.) психобіографія існує в межах певної кількості дисциплінарних контекстів, найважливішими з яких є психоісторія та персонологія.

Психоісторія – «близька родичка» психобіографії. Мета – використання психологічних теорій у процесі дослідження і тлумачення сенсу історичних подій. Вона може бути позначена як проблемно орієнтована дисципліна, що вивчає історичну мотивацію.

С Символічне узагальнення – умовне позначення загальноприйнятого висновку, положення, яке ґрунтується на порівнянні окремих фактів, явищ, виявлених на основі їхніх спільних рис. Впливає із парадигми як загальноприйнятого зразка. Роль символічних узагальнень добре проглядається і у дослідженнях з історії науки. Історія розвитку науки показує, що символічні узагальнення застосовуються переважно на перших етапах формування вченого як дослідника, науки загалом.

Соціальна історія – одна з провідних субдисциплін (галузей) сучасної історичної науки. У недавньому минулому соціальна історія трактувалася насамперед виключно як майже соціально-економічна історія, а предмет цієї науки звужувався. Соціальна історія тематично охоплює величезний простір людського життя, включно з такими його сторонами, як релігія, мораль, освіта і т. ін., що об'єднуються широким і до кінця невизначеним поняттям «культура». Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття соціальна історія посідає чинне місце в дослідженнях, що проводяться в межах нової історичної науки, яка бере початок із середини 1960-х років. Сучасні трактування соціальної історії наближають її до людини, що відкриває нові можливості мікроаналізу. Соціальні історики не тільки розробляють нові стратегії дослідження, а і сприяють удосконаленню методів і технологій історичного пошуку. Соціальна історія наближається до історії повсякденності, до інших сучасних напрямів.

Статус наукової дисципліни визначається її місцем у суспільстві. Це сприйняття предмета дисципліни різними науковими групами спеціалістів, яке пов'язане з «об'єктивними» й «суб'єктивними» ознаками, тобто ціннісне і вибіркоче сприйняття наукової дисципліни. Статус наукової дисципліни

характеризується ступенем її наукової зрілості. Для визначення статусу наукової дисципліни суттєвим є вивчення соціальних і когнітивних умов, у яких існують наукові дисципліни. При цьому центральним поняттям виступає поняття ступеня інституалізації дисципліни (див.: інституалізація).

Т *Текст* (лат. Textus – тканина, сплетіння). Один із найбільш широко вживаних термінів у сучасному гуманітарному знанні та літературознавстві. Теоретичні уявлення про текст украй неоднорідні в різних дисциплінах, у теоретичних напрямках, він часто займає дуже різні позиції. Текст – це не тільки інформаційне, але й соціальне (соціокультурне) явище. Текст є результатом діяльності конкретної особи (або конкретного колективного суб'єкта). Ні загальні структури оповідання, ні процес інтертекстуальності, ні інваріанти не могли б існувати поза конкретними текстами, створюваними конкретними суб'єктами. Тому варто говорити і про комунікативну функцію як про елемент, що актуалізує означені вище функції в конкретній ситуації, у якій він знаходиться, – тобто соціальний простір і його (суб'єкта) місце в ньому, інформаційних потреб цього простору, своїх можливостей по задоволенню цих потреб, комунікативних дій, що можуть бути ним здійснені для зміни або збереження свого місця в соціальному просторі, або бажаної суб'єктом зміни чи збереження в колишньому стані самого цього простору, або для встановлення взаєморозуміння з іншими суб'єктами.

Тип історико-наукового дослідження – включає сукупність наукових праць, об'єднаних загальним предметом і завданнями наукового дослідження.

У *Українська історіографія* – багатозначний термін, що вживається водночас щодо: а/ сукупності літератури з проблем історії України; б/ процесу виникнення і розвитку історичної науки в Україні; в/ наукової дисципліни, яка вивчає стан та розвиток історичної науки в Україні.

Усна історія – галузь історичних знань, що почала інституціонально формуватися із середини ХХ століття, коли в країнах Західної Європи (Англія, Франція, Італія), виникли товариства усної історії (ОНА – Oral History Assosiation), почали виходити спеціалізовані видання, наприклад, наприкінці 1960-х років у США (журнал «Oral History Review»).

Словосполучення «усна історія» вперше було використане професором Колумбійського університету А. Невинсоном у 1948 році, який розумів під цим терміном збір і використання спогадів про історичні події, викладені в словесній формі. Нині усна історія є галуззю історичних знань, що претендує на статус особливої сфери наукових досліджень і навчальної дисципліни. Як уважають її представники, усні свідчення можуть виступати повноцінними партнерами письмових джерел, що корегують дані джерел так само, як джерела корегують уявлення самих істориків.

Ш Школа в науці (історичній). Поняття сучасного наукознавства (історіографії), для якого характерний значний полісемантизм. У широкому розумінні поняття школа означає формальне чи неформальне об'єднання вчених, які керуються спільними ідеями та визнаною методологією і методами дослідження (лат. *shola*). Велика роль у створенні та розвитку наукової школи відіграє зв'язок організатора (вчителя) й учнів, що поділяють в основі його наукові погляди. Близькими, проте зовсім не тотожними до цього терміну є такі поняття як «напрямок» і «течія»¹.

---

¹ **Глосарій укладено автором на основі матеріалів таких довідкових видань:** Історична наука: термінологічний та понятійний довідник. Київ: Вища школа, 2002. 439 с.; Історіографічний словник: Навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / С.І. Посохов, С.М. Куделю, Ю.Л. Зайцева та ін.; За ред. С.І. Посохова. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 320 с.; Методична розробка для організації самостійної роботи студентів «Короткий термінологічний словник з Історії України» для студентів усіх форм навчання / Укл. Потіха О.Б. Тернопіль, 2018. 46 с.; Словник новітніх термінів і понять сучасної світової й української історіографії. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти 4 року навчання за першим (бакалаврським) й 2 року навчання за другим (магістерським) рівнем вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія). (укладач В. М. Чумак). Одеса: Університет Ушинського, 2019. 21 с.; Колесник І. І. Глобальна історія. Історія понять. Київ: НАН України; Інститут історії України, 2019. 346 с.

Методичні рекомендації з дисципліни «Методологічні проблеми історичної науки» (для здобувачів вищої освіти галузі знань 03 – Гуманітарні науки, спеціальності 032 «Історія та археологія»).

Укладач – доктор історичних наук, доцент Житков Олександр Анатолійович. Кропивницький, 2024. 40 с.

© О. Житков, 2024
